

magának a „gyenge” kalkulust az osztályzati naplóban. Ami pedig a könyv „európaiságát” illeti, hát az csak egyféle „fedőnév” volt, mert csak ezzel a hangzatos címmel, az „európaiság” ürügyén csempészhetette be könyve lapjain az iskolába pl. Ady Endrét (az igazat mondva Szabolcska Mihályt vagy Emőd Tamást is). Hasonlóan a szálláscsinálás volt a dolga Ducsic Jovannak, Jovanovics Zmaj Jovannak is, akik Dosztojevszki Tivadar és Tolsztoj Leó mellett a hatósági „könyvvizsgáló” szigorát voltak hivatva enyhíteni. A „Bógnerájban” (ahogy Herceg János emlegette a szabadkai magyar diákok kollégiumát Bógner József igazgató neve után), az értelmesebb felsős diákok, a literátus Péter Jancsi, Csábi Imre meg mások, azzal szórakoztak, hogy magyartanáruk egy-egy fróról kinyilatkoztatott véleményét szembesítették az akkoriban még az újság erejével is ható *Az európai irodalom történetének*, Babits könyvének megfelelő helyeivel. Mondanunk sem kell, milyen célzattal s mekkora hatással a diákok között. Nyilvánvaló, akkor még sejtelmünk sem volt, nem is lehetett róla, hogy annak, amivel szórakozunk, a csúfondároskodó diáktiklinek a háttérében iskolánk történetének egy sajnálatos, a későbbi nemzedékekre nézve akár tragikusnak is mondható fejezete lappang: Babits Mihály kibuktatása a tanári állás betöltésére pályázók közül. Szinte kedvünk támad már-már igazat adni annak a kiábrándult régi bölcselethez, aki olyanformán foglalta össze tapasztalatait az emberiség történéseiről, hogy az nem más, mint potomságok véletlen halmaza. Noha nem így fogja fel a történelmet, Magyar László eseményprezentálásában is megbúvik egy parányeleme a fatalizmusnak, amikor az okmányokat idézve, minden sugalmazó szándék nélkül, ily módon sorolja egymás mellé az eseményeket:

„. . . a vallás és közoktatásügyi bizottság 1906. szept. 27-én megtartott ülésén a beérkezett pályázati kérelmek felülbírlása után Babitsot első helyen javasolja, a másodikon Richter Nándort (. . .) Két nappal később, szept. 29-én a vallás és közoktatásügyi bizottság arról ad végleges jelentést, hogy az üresedésben levő magyar–latin tanári állásra a törvényhatósági bizottság határozata alapján Richter Nándor helybeli okl. főgimnáziumi tanárt választja . . .” Dolgozatát pedig ezzel zárja: „Nem kell hangsúlyoznunk, mit jelentett volna személye Szabadkára nézve, Kosztolányi és Csáth mellett.”

A személyesen érdekelt olvasó is már csak azt teheti, hogy beleborzong a reális mozzanatok által gerjesztett kéjes gondolatba, hogy lehetett volna akár Babits diákja is a szabadkai gimnáziumban.

SZELI István

ÚJ KRITIKUSOK

Piszár Ágnes: *Kisesszék*. JMMT, Újvidék, 1994 – Utasi Csilla: *A fekete hold*. JMMT, Újvidék, 1994

Piszár Ágnes és Utasi Csilla kritikakötete, a JMMT két új kiadványa, a legújabb magyar (a kilencvenes évek elején jelentkező) irodalmi és kritikai törekvések szellemében jött létre. Ugyanis a nyolcvanas évek végén, olyan korszakzáró művek megjelenését követően, mint a *Bevezetés a szépirodalomba* és az *Emlékiratok könyve*, mind jobban kirajzolódtak egy „úgy magyar irodalom” körvonalai. Ezek az új jelenségek ma még változó-alakuló folyamatokban, az irodalmi hagyományokhoz, azaz a korszakelőzményekhez (megegyező

vélemények szerint ez a Mészöly–Nádas–Esterházy–Krasznahorkai teremtette vonulat) való kötődés és a tőlük való elszakadás kettősségében mutatkoznak meg. Ez természetesen az egyetlen lehetséges állapot, hiszen egy rendszerezhető és teljességében belátható fejlődési folyamat, épp a leírhatóság kritériumából következően, annak a végét is jelenti. De, mint minden új jelenség, a legújabb magyar irodalom konstituálódása is maga után vont a kritika revíziójának, új kritikai nyelv és eljárások megteremtésének szükségességét, hiszen az újat csak a legkritikább esetben lehet a régivel (egy korábbi irodalmi áramlat fogalmi apparátusának segítségével) magyarázni. A kilencvenes évek irodalmának és létjogosultságának bizonyítási vágyát tükrözik azok az antológiák, kritika- és tanulmánygyűjtemények, melyek az elmúlt évben láttak napvilágot, s amelyekben fiatal írók és kritikusok mondják el véleményüket kortársaik műveiről, s próbálják meg azokat egy új elmélet szemszögéből interpretálni. Ezeknek a kiadványoknak (pl. *Csipesszel a lángot, Űvegezők*) és törekvéseknek a vonzaskörében alakult Utasi Csilla kritikai tevékenysége, Piszár Ágnes pedig *Mese Oszinak* című Balázs Attila-tanulmányával szerepel is a *Csipesszel a lángot* című tanulmánygyűjteményben (*Nappali Ház*, 1994).

A kritikafírás e kibontakozó gyakorlata nemcsak azt jelenti, hogy a szerzők új szempontokat állítanak fel a műértelmezéshez, hanem azt is, hogy a régiekre, a magyar irodalom klasszikus alkotásaira (pl. Berzsenyi költészete Utasi tanulmányaiban) is más-ként tekintenek: új elveket érvényesítve tárnak fel még megvilágítatlan összefüggéseket. Az új irodalom és kritika számos lényegi törekvése (bemutatásuk bizonyára szétvetné ezen írás kereteit) közül most csak egyet, azt szeretném említeni, amely Piszár és Utasi köteire, írásaira is maradéktalanul rányomja bélyegét. Ez pedig az „önérték” követelménye, vagyis az az írói attitűd, mely a kritikát is műalkotásnak (nem pusztán irodalomtörténeti vagy elméleti szempontokat érvényesítő dolgozatnak) fogja fel, ami a kritika nagyfokú poétizáltságát is eredményezheti. „Az esszéíró egy új tudományosság vagy egy új irodalmiság hírnöke mindig, melyről a jól szerkesztett szövegének többletével beszél” és: „... a lírai esszétet követelő prózatanulmányok, a prózába fokozatosan behatoló líra tágtítja és elmélyíti a könyv belső terét és perspektíváit, és a végén az egész kötet a bensőségesség nagyszabású terévé, egyetlen hatalmas esszévé nő”. Mindkét idézet Piszár Ágnes *A kritika költészete* című írásából származik, amelyben Thomka Beáta *Esszétetek, regényterek* (Forum, 1988) című kötetéről alkotva bírálatot, a saját kritikafírói szemléletét is megfogalmazza.

Piszár Ágnes *Kisesszék* című kötete (terjedelmét tekintve inkább füzet) tizenhárom esszét tartalmaz, amelyek időszzerű reagálások irodalmunk (s a vele összefüggést mutató jelenségek) alakulásfolyamatára. A kisesszé fogalomköre esetében igen tág, az esszé különböző változatait, kritikát, és könyvismertetőt egyaránt jelenthet. Az elemző-értékelő eljárások terén is ezt a vegyességet figyelhetjük meg, amely – ritkán ugyan – irodalomtörténeti szempontú elhelyezést, elméleti szintű áttekintést, de fragmentális elemzést is magában foglal. Még a legelméletibb igényű munkájába is behatol erősen lírizáló hajlama, amelynek legmagasabb fokát a Tolnai-esszékben éri el. Igen feltettek írásai különböző szakirodalmi-elméleti hivatkozásokkal, amelyek csak akkor nem emelik dolgozatainak színvonalát, csak akkor válnak fölöslegessé, amikor a vizsgált művel való összefüggés-teremtés helyett hosszadalmas taglalásuk, idézésük kerül előtérbe, leginkább talán a Lovas-kritika esetében. Másrészt, a kitekintés gesztusa, az intertextuális összefüggések feltárása gazdag, sokoldalúvá teszi elemzéseit.

Piszár könyvét ismertetve nehéz helyzetben érezheti magát a recenzens, hiszen a kritika új (igaz, még kialakulóban lévő) gyakorlata értelmében a *Kisesszék*re is (minthogy a

kritika művészi-esztétikai jegyekkel bíró mű) a műértelmezés szándékával kellene tekinteni. Többetjelentéssel bír például a látszólag tagolatlan, igazából jól megszerkesztett esszétömb előrehaladó gondolati íve úgy, hogy az esszék egymásmellettségükben két párhuzamos gondolat sor kiteljesítődik. Egyik a megnyilatkozó kritikus szemléletének, az esszéíró személyiségének tükré, a másik gondolati ív pedig a felmért-elemzett irodalmi fejlődés tényeit (pl. a Tolnai-költészet és -próza, Danilo Kiš, Mészöly Miklós, Milorad Pavić művei, Nádás Péternek az *Emlékiratok* . . .-at követő prózai művei, Balázs Áttila prózája, Lovas Ildikó novellái, az esszéíró Thomka Beáta könyve, a *Nappali Ház* című folyóirat képviselte kritikai irány) reprezentálja. Természetesen a kettő nem független egymástól, egyik a másikat feltételezi: a legújabb magyar irodalom előzményeit, kibontakozásának útját, s vele Piszár Ágnes olvasásának ars poeticáját, a kritikába való „megérkezésének” folyamatát világítják meg.

„Mi vezet át a nagyváros »kültelepére«, amely az irodalom és a művészetek, valamint a hétköznapok közé mintegy harmadik valóságként ékelődik napjainkra? Hogyan lehetséges az, hogy a kultúra ezen elárvult területe, és éppen ez, a szegénység, az elesettség, az együgyűség, a teremtés hulladékanyagainak világa képes arra, amiről a modern művészetnek le kellett mondania: a folytonosságra, a történetre egyáltalán? Ezek az én kérdéseim az Ön szövegeit olvasván” – teszi fel kérdéseit a kritikus a *Levél Tolnai Ottónak* című lírai hangvételű esszéjében, amelyek kérdésekre (s vele a megszólított író prózapoeitikájának mibenlétére) a *Prózák* könyvének egyéni jellegű olvasata révén kíván választ találni. Ugyanis Piszár szerint Tolnai szövegeinek (a *Prózák* könyvébe foglalt rövidtörténeteknek) létezik egy visszafelé történő olvasata; „visszalépegetés” a könyvekben „elszört” tárgyakon („Talán egy Duchamp-párhuzam keretében megoldhatónak látnám az esztendők során könyveiben fölhalmozódott használati tárgyak kérdését is.”) az élményforráshoz, a „történetbe fordulás” percéhez. Tolnai egyes szövegei, így *A tékozló fiú hazatérése* című fejezet történetei e vezérelv szerint olvashatók eredményesen. A *Fragmentumok Tolnai Ottó költészetének értelmezéséhez* – a címhez igazodva – a „tolnaiasi” vers néhány motívumát, vetületét veti vizsgálat alá (pl. a köztes lét hangsúlyai a versekben, ezek líraisága és formája) a *Prózák* könyve ikerdarabjának, a *Versek* könyvének fényében, mely a „70-es évek végétől frott versei egyféle összegezésének tekinthető”. A Tolnai-dolgozatokat (talán nem véletlen) két Danilo Kišről szóló frás követi. Az egyik emlékezés jellegű (*A halál megkísértése*), míg a *Danilo Kiš a kertben* című a mitikus tudat búvkörébe helyezve („Érdekes, hogy az elveszett paradicsomra kerként emlékezik vissza a mitikus tudat, a visszaszerzett éden város lesz, a Mennyei Jeruzsálem.”) vizsgálja az író *Kert, hamu* című regényét. A regény maga, rejtélyes-rejtett tartalmaival azonban páratlan lehetőséget jelent számára a mitológiák, legendák, a művészetek világába való irodalmi kitekintéshez, a legváratlanabb s meglepőbb összefüggés-teremtéshez. „Nem tudok betelni Danilo Kiš *Kert, hamu* című regényének olvasásával, amely szinte egy csapásra szünteti meg a kert és a város között tátongó hatalmas szakadékot: egy édenkerti kohézió uralkodik ebben a könyvben. Vannak frók, akik egész életükön át egy édenkertet cipelnek a lelkükben, és ezek közé tartozik Danilo Kiš prózaíró is . . .” – fogalmazza meg így egyik asszociációját. A *Kisesszé a vonatokról I. és II.* című tanulmányokban a metaforikussá s ugyanakkor töredékessé (végleges vázlatokká) alakult Mészöly-prózát elemzi, s ezek egyben a könyv legteljesebb, legérettebb munkái. Az elemzés előterében három Mészöly-mű áll: a *Merre a csillag jár?* és a *Bolond utazás* az első részben, míg a másik kisesszé a *Wimbeldoni jácint* című elbeszéléskötettel foglalkozik. E művek – Piszár elemzése értelmében – csak látszólag mutatnak eltérést a történelmi-földrajzi tematika,

a történet- és narrációközpontúság meghatározta Mészöly-művekhez viszonyítva. Igazából ezekben az elbeszélésekben is a „történet válik központi fontosságúvá”, ami metaforikussá teszi az elbeszélést. Piszár itt a metaforikusság illetve a metonimikus építkezés elve alatt – a jacobsoni tipológia értelmében – nem a metaforák és a metonimiák előfordulási arányát érti, hanem: „míg a metaforikus elbeszélés a hasonlóságra vagy az azonosságra épül (szelektció), addig a metonimikus az egymásmellettségre (kombináció) . . .” A történet metaforájává a vizsgált elbeszélésekben az utazás, a vonat válik, s a kritikus ebből a perspektívából („a hely, az idő, a szereplők megválogatása nem a megszokott térbeli-időbeli érintkezésen alapul, hanem más elvek irányítják, melyek lehetővé teszik többféle világ összehasonlítását vagy szembeállítását, akár egy utazás”) elemzi az elbeszélések alapvető összetevőit (hely, idő, szereplők). A kritikus végkövetkeztetése értelmében a *Merre a csillag jár?* és a *Bolond utazás* egy olyan alkotói folyamat „szélső pontjai”, amely során a „fokozatosan felgyülemelő történelmi-földrajzi tematika hatására” a metonimikus elbeszélést felváltja a metaforikus, aminek kiteljesedése majd a *Megbocsátás* és a *Sutting zredes tündöklése* című művek lesznek. A *Kisesszé a vonatokról II.* folytatása e gondolatoknak. A *Kisesszé a vonatokról II.* folytatása a metaforikusság elvéhez a töredékesség elbeszéléstechnikai eljárása párosul. „A *Volt egyszer egy Közép-Európa* (1989) című elbeszélésgyűjtemény ennek az első belátása: lemondás a nagyregény lehetőségéről másféle kompozíciós és elbeszéléstechnikai eljárások javára, ahol is egy nagy-szabású történelmi-földrajzi panorámát már csak a »töredékek megkomponálásával« lehet nyújtani” – olvashatjuk a tanulmányban.

A *Kisesszék* követekző dolgozata a könyv XX. századi élményének (a könyv, amelyo en évezredek tapasztalata halmozódik fel: „múltunk jelene”) átélésében és jegyében a szótárregény műfajával foglalkozik Milorad Pavić *Kazar szótár* című műve kapcsán, megtalálva annak világirodalmi és magyar vonatkozásait (Borges és Temesi Ferenc munkássága). A *Mese Oszinak* című Balázs-tanulmánya az a munkája Piszárnak, amellyel a *Csipesszel a lángot* című, a legújabb magyar irodalom jelenségeivel foglalkozó tanulmánykötetében szerepelt, s mely kontextusba az (mert a Balázs-próza inkább a nyolcvanas évek korszakzáró folyamataihoz tartozik) csak feltételesen illeszthető. A *Kisesszéknek* azonban színvonalas és érdekes darabja. Következő írásai, így Lovas Ildikó novelláskötetének bírálata, Thomka Beáta esszékötetének interpretációja, a két Nadas-jegyzet és a folyóirat-ismertető (*Nappali Ház*) Piszár Ágnes „olvasónaplójának” egy-egy lapjára, egységsbe engednek oda- illetve betekinteni.

Utasi Csilla irodalomkritikusi munkássága – s ez *A fekete hold* című első kötetének nem várt tanulsága – sokkal gazdagabb, mint azt irodalmi lapjainkból és folyóiratainkból, ott megjelent munkái alapján feltételezhettük volna. Utasi a ritkán megszólaló, de úgy tűnik, a sokat dolgozó irodalmárok körébe tartozik. Véltetően több dolgozata első kötetében lát napvilágot először, legalábbis nyomtatásban.

Irodalmi érdeklődésének tere igen tág, Berzsenyitől napjaink legújabb irodalmi jelenségeig terjed, az összevetés, a más irodalmakba való kitekintés gazdag példatárával. A keletkezési idejük szempontjából igen nagy különbséget mutató művek vizsgálati „eredményeit”; tanulmányait, esszéit és kritikáit négy tömb formájában rendezte kötetbe. Könyvének első blokkját a lírai alkotásokról íródott munkái képezik, így kerülhet egymás mellé Emil Cioran *A könnyek és a szentek* és *A bomlás kézikönyve* című műveiről írott esszéje, Berzsenyi Dániel elégiaköltészetéről szóló tanulmánya, Nemes Nagy Ágnes költészetéről és esszéiről, Domonkos, Tolnai és Danyi versvilágáról készült írásai. A nemlétező című fejezet legnagyobb igényű munkája a Berzsenyiről szóló, amelyben az

irodalomtörténész szemével próbálja meg a költő lírai életművét láttatni, s felfedni, „költészetében mekkora az a terület, amelyet a korra általánosan jellemző vonások jegyeznek, és mekkora az, mely a költő korán és minden koron túlmutat”. Amikor a kor (a XVIII. század vége és a XIX. század eleje) stílusirányzatainak vonzáskörében vizsgálja Berzsenyi líráját (Szauder József, Horváth János és Szerb Antal nézeteit követve) az irodalomtörténeti vizsgálódás, illetve elhelyezés határozott szándéka vezeti munkájában. Beleérezőkészségére vall, amikor Berzsenyi és Csokonai, Berzsenyi és Vörösmarty költői munkáiban fedez fel párhuzamokat. Az utóbbi hasonlóságnak például a múltszemlélet az alapja, amelyre példaként Berzsenyi *Fohászzkodásban* című költeményét, illetve az Éj monológiát hozza fel Vörösmarty *Csongor és Tündéjéből*. *A nemlétező* című fejezet darabjait, Utasi esszéit, nemcsak a lírai művek iránti érdeklődése, de többször saját lírai hangvételű megnyilatkozásai is összefűzik.

A mulandóság szűrkesége című fejezetbe sorolt dolgozataiban – a dolgok logikájából következik – az epikai alkotások vizsgálata dominál. Kosztolányi Dezső novelláit, regényfrását, s az Esti Kornél-történeteket vizsgálja, majd a verses epika felé irányul figyelme, amikor Kálnoky Lászlónak „az elbeszélő költészet új formában való életre keltésére” tett kísérleteit értékeli. Mészöly Miklós *Megbocsátás* című műve, Danilo Kiš *A holtak enciklopédiája* című alkotása és Svetislav Basara mitikus látásmódja képezi vizsgálódásainak tárgyát még e fejezet keretében. Figyelmünket, mert a legnagyobb és összefüggő vállalkozások, a Kosztolányi-esszék és -tanulmányok kötik le, melyekben Kosztolányi prózáját kísérel meg feltárni előttünk-több szemszögből és összefüggésben megvilágítva.

A Betörés a fájdalomba című fejezet Utasi Csilla öt könyvkritikáját foglalja magába. Weöres Sándor *Posta messziről*, Hervay Gizella *Lódenkabát Kelet-Európa szegén*, Gömöri György *Búcsú a romantikától*, Szijj Ferenc *A lassú élet tüka* és Darvasi László *Horger Antal Párisban* című könyvét veti vizsgálat alá. Ezek az „olvasói jelentései” nem is annyira – legalábbis kötetének keretében – a művek irányában kifejtett értéktételei miatt, hanem saját kritikai látásmódjának kibontakoztatása, a kritika egyedi alkotássá való minősítése miatt érdekesek számunkra.

A fekete hold negyedik fejezete egy nagyszabású vállalkozás, kiforrott mű, tudomásom szerint Utasi Csilla valamennyi kötetbe foglalt munkája közül a legújabb. *A tragédia születése* című fejezetben Friedrich Nietzsche esztétikai nézeteiről értekezik. Vizsgálatainak kiindulópontját a filozófus azonos című alkotása, *A tragédia születése* képezi. Figyelemre méltó vállalkozás munkája, hiszen Nietzsche nem hozott létre esztétikát életművében. Ha „esztétikán a művészet létmódjáról kifejtett rendszeres gondolatokat értjük”, akkor – állapítja meg Utasi – *A tragédia születése* sem e gondolat jegyében fródot. A filozófus művészetfelfogását tehát magának a szerzőnek kellett a mű elemzése, tanulmányozása, saját vázlatai alapján szövegszerűen felállítani. E gondolatok lényegét Nietzschének a dionüszoszi és az apollóni életelvről kifejtett nézeteinek „levezetésében” leli meg.

Piszár Ágnes *Kisesszék* és Utasi Csilla *A fekete hold* című kritikakötete, bár egyik sem a teljes képformálás szándékával fordult irodalmunk jelen alakulásfolyamata, hagyománya és története felé, jelentős, az irodalomértés fontos könyvei.